

Ertan, Cihan (2020). "Akışkan Zamanın Cisimleşen Deneyim Alanı Olarak Beden Üzerine Sosyolojik Bir Tartışma". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 51-77.

DOI: 10.21550/sosbilder.604995

Araştırma Makalesi

AKIŞKAN ZAMANIN CİSİMLEŞEN DENEYİM ALANI OLARAK BEDEN ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TARTIŞMA

Cihan ERTAN*

Gönderim Tarihi: Ağustos 2019

Kabul Tarihi: Ekim 2019

ÖZET

Zamanın ölçümü, hesaplanması, anlamı ve dolayısıyla zamanın deneyimi tarihsel açıdan farklı dönemlere göre değişiklik göstermektedir. Deneyimin cisimleştiği beden ise her daim zamanla yakın ilişki içinde olmuştur. Beden ve zaman arasındaki bu ilişki, bedensel pratiklerin zaman üzerinden düzenlenip kontrol edilışinden; zamanın benlik inşasındaki kritik önemine ve teknolojik gelişmelerin beden - zaman - mekân bağını dönüşüme uğratmasına kadar geniş bir alana yayılmıştır. Bu makale, beden ve zaman arasındaki ilişkiye yönelik olarak, zamanın bedensel deneyimler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Geç modern toplumsal formasyon içinde, iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, beden ve zaman arasındaki bu karşılıklı ilişkinin değişiminin izleklerine yönelik kavramsal ve ampirik bir çerçeve sunmak, söz konusu makalenin amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda makale, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve sosyal medya araçlarını, sürekli olarak dönüşen zaman-mekân-beden arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için kendine bir zemin olarak almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *beden, zaman, enformasyon toplumu, refleksivite, refleksif benlik*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cihanertan1@gmail.com

A Sociological Argument on the Body as an Area of Embodied Experience of Liquid Time

ABSTRACT

The measurement, calculation, mean, and thus experience of time, in terms of historicity, differ within the different periods of time. The body, in where experience is being embodied, has always close relationship with time. The relation between the body and time sprawls on a large area that is from the discipline of the bodily practices through time to the significance of time in construction of self, and to the transformation of the connection between the body-time-space. This article, in terms of the relation between the body and time, argues the influences of time on the bodily experiences. Furthermore, the aim of the article is, taking the enhancements of communication and information technologies into consideration, to present a conceptual and empirical framework towards the paths of the changing of the reciprocal relations between the body and time in late modern social formation. Accordingly, the article takes virtual reality, augmented reality, and social media as a ground in order to discuss the relationship between time – space – body which continuously transforms and changes.

Key words: *the body, time, information society, reflexivity, reflexive self*

Giriş

Gündelik hayatın akışı içinde zamanın, onun deneyimlenme biçimi üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etkinin gücü, bir noktada, zamanın, toplumsal olana, Elias'ın kavramsallaştırmasıyla (2000: 5) “sosyal adalar”a düzenini vermek amacıyla yapılandırılmasında yatmaktadır. Bu bağlamda zaman, farklı sosyal adalarda farklı biçimlerde algılanmış, bölümlenmiş ve dolayısıyla farklı şekillerde deneyimlenmiştir. Zaman, doğal olanın içerisindeki sosyal adaların genişlemesiyle birlikte ve artık toplumsal örgütlenmelerin ihtiyaçlarına yanıt verememesinden dolayı; doğanın cinsinden değil (ay ve güneşin hareketleri, hasat vb.) daha hassas, güvenilir ve insan buluşu olan saat cinsinden tanımlanmıştır.

Ölçülmesi ve bölümlenmesinin farklılık göstermesi ve tarihin eski dönemlerine kıyasla artık daha kesin bir biçimde hesaplanabilir olmasının yanı sıra zaman, bununla birlikte bilginin taşıyıcısı olarak da toplumsala nüfuz eder. Başka bir ifadeyle zaman, salt iki nokta arasındaki mesafeye ya da bir olayın gerçekleşme ânına işaret etmez; aynı zamanda, söz konusu olayın o şekilde deneyimlenmesine neden olan toplumsal bilgiyi ihtiva eder. Bu bağlamda zaman, bilginin imlecidir. Ergur'un da işaret ettiği gibi (2016: 35), tarih, bilgi ve söz konusu bu bilgi üzerinden üretilen söylem arasındaki bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda, söz konusu olan evrensel bir bilgiden ziyade; bağlam ve zamanın farklı bölümlenmelerine göre değişkenlik gösteren bir bilgidir. Dolayısıyla zamanın bilgisi, toplumsal olanın nasıl deneyimleneceği, ilişkilerin nasıl kurulacağı, toplumsal hiyerarşilerin belirlenme biçimi, benliğin kurgulanma stratejileri gibi pek çok konuda etkili olmaktadır. Modernizmin ilk aşamalarına oranla, geç modernizmin toplumsal ilişkiler ve etkileşimler düzeyindeki bilgi sistemi ve bunlara ilişkin söylemler, sabit olmaktan uzak, sıvı ve akışkandır (Bauman 2018). Bu bağlamda, gündelik yaşamın en küçük bir alanı bile, sürekli olarak yerinden edilme, çözülme ve değişme olasılığı göz önünde bulundurularak toplumsal eyleme sahne teşkil etmektedir. Geç modern bireyin benlik ve kimlik inşası, sürekli ve hızlı bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkan bu akışkanlıktan en fazla etkilenen alanlardan biridir. Sürekli bir değişim içinde birey, benlik inşa etme ve performe etme bağlamında, akışkan olmak, sürekli kendini gözlemlemek ve kendine yönelik devamlı bir bakışa sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle, benliğin refleksif inşası, akışkanlık içinde kendini dayatmaktadır (Giddens 2014: 267). Bu, aynı zamanda bir zaman problemidir çünkü birey, geçmişi şimdiye bağlayarak, geleceğe dönük, hiçbir zaman sabit bir zemine yerleşemeyen planlamalar yapmak durumundadır.

Günümüz geç modern toplumlarını ve bireylerin toplumsal deneyimlerini tanımlayan temel niteliklerden biri akışkanlıktır. Sonsuz çeşitlilikteki bireysel deneyimlerin uzamı olarak beden, hiç olmadığı kadar bu akışkanlığın merkezine konumlanmıştır. Deneyimin cisimleştiği beden, her daim zamanla yakın ilişki içinde olmuştur. Biyolojik beden, uyku ve uyanık olma durumunun zamana bölünmesinden; sağlık, hastalık, diyet, eğlence, haz, cinsellik ve üreme gibi bedensel deneyimlerin zamanın bilgisi tarafından düzenlemesine kadar geniş bir yelpazede, beden ve zaman arasında ilişkisellik söz konusudur. Zaman ve beden arasındaki bu ilişkinin doğası, yüksek teknolojik gelişmelerin ve bunların etkileşimler üzerindeki derin etkisine işaret eden enformasyon toplumunda dönüşüm göstermiştir. Enformasyon toplumunun dinamikleri, beden deneyimlerini çok boyutlu bir değişime uğratmıştır. Bu bağlamda, doğrusal zaman üzerinde süre giden yolculuğundaki fiziksel deformasyonlarının -yaşlanma gibi- kısılcısından kurtulan beden, aynı zamanda; zamanın bilgisinin beden kendisine has deneyimleri üzerindeki denetiminden de göreceli olarak sıyrılmaktadır. Bütün bunların yanında, enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler sonucu olarak ortaya çıkan zaman-mekân sıkışmasının ötesinde, zamanı aşan bedensel deneyimler söz konusudur. Yeni medya araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması, zamanın sınırlılıklarına meydan okur biçimde, beden zamanla olan deneyimini dönüştürmektedir. Söz konusu bir zaman diliminin gerçekliğinde var olmayan bedensel deneyimi olarak tanımlanabilir olan sanal gerçeklik, bu dönüşümün önemli örneklerinden biridir.

Bu makale, beden ve zaman arasındaki ilişkiye yönelik olarak, zamanın bedensel deneyimler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Geç modern toplumsal formasyon içinde, iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, beden ve zaman arasındaki bu

karşılıklı ilişkinin değişiminin izleklerine yönelik kavramsal ve ampirik bir çerçeve sunmak, söz konusu makalenin amacını oluşturmaktadır.

Bedensel Olanın Zamansallığı ve Zamanın Bedenleri

Zaman; beden, doğa ve toplumsalın kesişimselliğinde yer almaktadır. Bu bağlamda zaman, modern öncesi, modern ve geç modern dönemlerde farklı biçimlerde bölünmüş, ölçülmüş ve düzenlenmiş olsa da; bu kesişimsellik içindeki rolü görece sabit kalmış, değişmemiştir. İç içe geçmiş biyolojik, doğal ve kültürel yönleriyle zaman; bireylerin doğum, büyüme ve ölüm deneyimlerini; günlük olanın bölünmesini, mevsimsel döngülerin sıralanışını, önemli ve kutsal olanı belirleyen ve görece sabitleyen görünmez, çizgisel ve dairesel bir ölçüm aracı gibi işlemektedir. Dolayısıyla zaman, toplumsaldır. Toplumsal olan tarafından inşa edildiği gibi; toplumsal olanın çok yönlü deneyimini etkiler, belirler, düzenler ve denetler.

Zamanın kendisi, toplumsal olanla çok yönlü ve çok katmalı bir ilişki içindedir. Bu ilişki, en basit haliyle iki yönlüdür; bir yanıyla zaman, kendisinin bir araç olarak kullanım ve deneyimlenme biçimine göre farklılaşan bir anlam dünyasının ortasındadır; diğer yanıyla da toplumsal olanın örgütlenme şekli üzerinde etkisi olan bilgilerin taşıyıcı gücünün kendisini teşkil etmektedir. Bu yönüyle zaman, tarihsel ve kültürel pratiklere yön veren güçlerin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda, bir dizi sayısal ve sembolik göstergeler temelinde dilimlere ve parçalara ayrılarak inşa edilen salt bir ölçüm aracı olmanın ötesinde; zaman, kültürel, ideolojik ve bireysel düzlemde yükselen anlamlarla yüklüdür. Örneğin, Osmanlı'da; alaturka zaman sisteminden uluslararası zaman dilimine (alafranga zaman) geçiş, İmparatorluk'un çöküşüne kadar tam olarak sağlanamamış; bu süreçte alaturka zaman, kolektif bir kültürel kimliğin sembolik ifadesi olması sebebiyle alafranga zaman sistemiyle aynı anda varlık göstermiştir. Bununla birlikte; söz konusu iki zaman sistemi, toplumsal alanda da bölünmelerin ortaya çıkmasının itici

gücünü teşkil etmiş; uluslararası zaman sisteminin savunucuları modernlik, ilerleme ve uygarlaşma düşünceleri etrafında örgütlenirken; alafrağa zamanın savunucuları, kültürel, geleneksel ve dini kimliğe vurgu yaparak, alaturka zaman sistemini Batı'nın hegemonik gücünün bir sembolü olarak değerlendirmişlerdir (Wishnitzer 2010). Toplumsal olanın örgütlenişini ve zamansal bölümlenişini etkileyen söz konusu süreç; kültürel ve ideolojik yankılarıyla toplumsal çatışmaların, pazarlıkların ve uzlaşımın da bel kemiğini oluşturmuştur.

Zaman, hesaplanabilirliğe dayalı bir rasyonalizasyonun temel mantığını oluşturduğu endüstrileşmiş ve Weberci anlamda ileri derecede bürokratikleşmiş toplumlar için büyük bir önem taşımaktadır. Zira modern örgütlenmeler, modern öncesi düzenlerden radikal bir biçimde ayrılarak, yerel ile küreseli birbirine bağlamaktadır ve bu ancak, uzama bağlı olmayan, herkesçe paylaşılan bir takvim düzenini gerekli kılar (Giddens 1994: 25). Bauman'ın da (2018: 172-176) işaret ettiği gibi; modernitenin ağır, katı ve akışkan olmayan dönemlerinde, mekânın ele geçirilişi ve ele geçirilen mekânın, ayrılmaz ve hesaplanmış bir biçimde zamanın eklemelenmesiyle kontrol altına alınışı söz konusudur. Bir fabrika çalışanı, kuşatılmış bir üretim mekânı içinde, zaman aracılığıyla koordine edilir ve çalışanın hareket alanı da zaman tarafından belirlenmiş mekânın ötesine geçemeyecek biçimde sabitlenmiştir. Söz konusu toplumlarda (modern) zaman, standardize edilmiş bir ölçüm, koordinasyon, düzenleme ve kontrol amaçlarına hizmet etmektedir (Adam 1990: 9). Bu bağlamda bedenler, zamanın düzenleyici etkisine bağlı kalarak deneyimlenmekte ve bunun üzerinden toplum, rasyonel bir ilke temelinde işlerlik kazanmaktadır. Zaman ve mekân arasındaki bu kopmaz ve sıkı bağ, aşağıda da tartışılacağı gibi, modernitenin sağlam yapılarının gevşemesine yol açan etmenlerden biri olarak görülebilecek haberleşme, bilişim, genel olarak teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak çözülmüştür. Bu durum, zamanın önemini azaltmamış; zaman-mekân ilişkisini dönüştürerek, zamanın

deneyimlenme biçimini etkilenmiştir. Zaman hâlâ, toplumsal olanın deneyimi üzerinde etkili, deneyime yön veren ve deneyimin aracı olan bedenlere biçim kazandıran bir faktördür. Doğal olanın bir parçası olan doğum ve ölüm arasında kalan süre, toplumsal zamanın hüküm sürdüğü bir aralık olarak düşünülebilir. Bu aralık, toplumsal zamanın kendi bedenlerini ürettiği yerdir, hatta bu aralıkla sınırlı kalmaz; zamanın denetim potansiyeli, ölümü takip eden ritüeller ve bunların ne zaman yapılması gerektiğini düzenleyen kurallar gibi, ölüm sonrasını da kapsayacak biçimde genişler.

Gündelik yaşam içerisinde zamanın düzenleyici etkisini beden, doğrudan deneyimler. Elbette ki bu deneyimleri yaş ve statü gibi toplumsal değişkenler keser ancak genel anlamda biyolojik beden, toplumsal zaman aracılığıyla kültürel alana taşınır ya da başka bir ifadeyle, bedenin kültürel alana taşınmasının araçlarından birini, zaman teşkil etmektedir. En basit yönüyle, çalışan birey ya da okula giden bir çocuk belirli bir zamanda kalkar, kahvaltı eder, evden çıkar ve işe ya da okula gider. Bireyleri, kurumsal yapılanmalar içerisinde yeni bir zaman bekler. Örneğin, okul içerisinde ders saatlerinin süresi, ders aralarının belirlenmiş zaman aralığı, yemek yemeye ayrılan belirli süre, günlük eğitim pratiğinin bitişı gibi, angaje olunan kuruma göre değişkenlik gösteren bürokratik bir zamansallık hâkimdir. Bununla birlikte, bireysel yaşamların zaman cinsinden bölümlenmesi, farklı bölümlenmelerin beklenti, norm ve kurallarına uygun düşen beden imajlarını üretir. Yaşa uygun bir biçimde giyinmenin toplumsal baskısı, buna uymamanın sonucunda sapkın olarak etiketleme sürecini tetikler. Bütün bunlar, bedenin zamansallaştırılması ve bunun üzerinden pratiğın aynı düzlemde kategorileştirilmesiyle ilintilidir. Başka bir ifadeyle, yaşa uygun bedensel görünüş ve performans beklentisinin temelinde, yaşamın zamanlara bölümlenmiş mantığı yatmaktadır (Featherstone vd. 1999: 380). Bu bağlamda, bireyin kronolojik yaşı hangi kültürel bölümlenmeye düşüyorsa, bedensel performansın buna göre

düzenlenmesi, bir beklenti hatta bunun da ötesinde bir norm olarak kendini göstermektedir.

Hapishaneler gibi kapatma kurumları, benzer şekilde, beden deneyimlerinin yüksek seviyede zaman üzerinden düzenlendiği kurumlardır. Yatış kalkış saatinin, yemek yeme saatlerinin, bilindiği anlamıyla serbest zamanın olmayışı ve hücre dışındaki zamanların organizasyonunun hücre içindekiler adına yöneticiler tarafından yapılandırılışının hepsi, iktidarın zamanın kontrolü üzerinden kendini nasıl tesis ettiğinin göstergesidir. Bununla birlikte, iktidar ve zaman arasındaki ilişki, yalnızca hapishanelerle sınırlı değildir. Eğitim kurumları, hastaneler, iç yerleri, fabrikalar gibi mekânların, içindekilerin her an gözetlendikleri düşüncesiyle kendilerine dönük bir öz disiplin çerçevesinde eyleme geçmelerini üreten panoptik iktidar düşüncesi, zamana hükmetmek suretiyle iktidarın kendini farklı toplumsal mekânlarda nasıl inşa ettiğine dayanmaktadır. Söz konusu modern bürokratik yapılanmaların ortaya çıkışından önce de zamanın; iktidarın imzasını taşıyan bir denetim alanı olduğu görülmektedir. Veba salgının baş gösterdiği 17. yüzyıl, hastalığın kontrol edilmesi amacıyla, belirtilen günlerde evlere kapatılma, evden çıkışın kim tarafından ne zaman yapılacağı, düzensiz ev denetimleri ve bu denetimler esnasında çağırılanların mutlaka pencereye çıkmak zorunda olması gibi; mekân içindeki zamanın iktidar tarafından kontrol edililişinin çeşitli biçimlerine tanıklık etmiştir (Foucault 2006: 290). Pratiğin incelikli denetimi, doğrudan pratiğin kendisiyle olduğu kadar; onun zamansallığıyla da ilgilidir. Başka bir ifadeyle, iktidar istediği zaman istediği yerde bulunma gücü üzerinden, pratiğin zamanını denetlemektedir.

Foucault'un (2006) ayrıntılı bir şekilde tartıştığı panoptik iktidarın zaman denetimi, iktidara mekânda olmayı dayatmaktaydı. Diğer bir ifadeyle panoptikon, iktidarın zamanı kontrol etmesi üzerinden tesis edilirken; aynı zamanda bu, yüksek seviyede bir fiziksellik ve mekânsallık içermeyi zorunlu kılmaktadır. Bu

mekânsallık, denetim altında tutulanlara, ıslah edilmeye çalışanlara, tasnif edilenlere, cezalandırılanlara, onları sürekli gözetleyen bir gözcünün olduğu düşüncesini uyandıracak bir fizik yapı ve kişiyi gerektirmektedir ki bu, Bauman'ın (2018) işaret ettiği gibi; akışkan modernite zamanının ruhuna uymamaktadır. Bugün, her ne kadar sürekli denetleniyor olma duygusuna dayalı panoptikonun varlığını sürdürdüğü ifade edilebilirse de; zaman ve mekânın birbirinden kopuşuna koşut olarak, iktidar da fizik yapıdan sıvı hale geçmiştir. Dolayısıyla, Bauman'ın (2018: 35) “post-panoptik” durum olarak tanımladığı biçimdeki bu değişiklik, iktidarın da mekâna bağımlılığının kalmadığına, istediği zaman, dilediği kadar uzaktan denetleme özgürlüğüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Yinelemek gerekirse bu; artık ne mekânın ne de zamanın diğerinin içine sıkıştığı, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin bir sonucudur (Kumar 1995: 24). Bu bağlamda, bedenleri denetleyen iktidarın artık bunu yapabilmesinin koşulu ‘orada’ olmak değildir; orada olan tek şey, denetimi sağlayacak enformasyon araçları, önemli olan da bu araçlara sahip olup olmamaktır. Kentsel alanları “çirkinliklerden” (Coleman 2005: 143) arındırmak ve bu alanlara ait arzu edilen performansları tesis etmek amacıyla, yüksek teknolojiyle donatılmış gözetim araçlarının kullanımı; savaşların doğasındaki değişimle fiziksel karşılaşmaların, yerini buna gerek kalmadan karşı tarafa tehdit oluşturacak imha teknolojilerine bırakması; sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımların sürekli kontrolü ve bunun bir gözetim mecrasına dönüşmesi; benzer biçimde yine sosyal medyadaki tüm hareketlerin, yapılan yorumların ve paylaşımların şirketlerce izlenmesi ve tüm bunların ekonomik bir değere dönüştürülmesi (Rey 2012), iktidarın zaman-mekân ayrışmasının sonucu olarak sıvı haldeki işlerliklerinden, bedenlerin kontrolüne ve denetimine yönelik girişimlerindeki değişimlerin sadece bir kaçına dair olan örnekleri teşkil etmektedir. Bunlar ışığında, iktidar ve zaman arasındaki ilişki temel olarak; iktidarın zaman içinde

sıvılaşması ve zamanın kontrol edilişi olmak üzere iki düzlemde düşünölebilir.

Zamanın beden üzerindeki etkisi, gündelik yaşamın tüm aralıklarına sızdığı için onunla birlikte tüm mekânlar kurumsallaşır. Bu bağlamda, tüm günü evinde geçiren biri için, söz konusu mekânın kendisi bile kurumsallaşır; zira gündelik hayatının en ufak etkileşimsel rutini bile zamansallaştırılmıştır. Saat ve takvime göre düzenlenmiş bir toplumun üyesi olduğumuz müddetçe, bu etkinin nüfuzundan sıyrılmak büyük oranda mümkün değildir (Adam 1990: 107). Zamanın bu, deyim yerindeyse ‘hizaya sokucu’ etkisi, onun iktidarla olan bağının göstergesi niteliğindedir. Bu bağın yapısı ve şekli, tarihsel süreç içerisinde dönüşmüş olmakla birlikte; zamanın iktidar için olan araçsal rolü hâlâ önemini korumaktadır.

Zamanın bedensel deneyimi, toplumsal ve yapısal örgütleniş üzerine makro seviyede bir yansıma bırakırken; bununla birlikte; bedensel zaman deneyimleri, bireysel düzlemde, zamanın etkisi, hesaplanması ve kullanılması bağlamında, birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Örneğın; engelli bir beden ve engeli olmayan bir bedenın, zamanla olan etkileşimi incelikli farklılıklar barındırmaktadır. Seymour (2002), engelli bedenlerin, herkes için aynı biçimde ölçülebilir olan zamanı, çok daha incelikli ve detaylı bir biçimde hesaplamak zorunda oldukları sayılıştından hareketle; zamanın, söz konusu bedenlerde, sürekli olarak yeniden organize edildiğini ifade etmektedir çünkü en küçük gündelik bir pratik bile; engelsiz bedene göre daha fazla zamanı gerektirebilmektedir. Bununla birlikte Seymour (2002: 139-140), zamanın beden üzerindeki egemenliğinin ötesinde; engeli olan bedenlerin, zamanı disipline etmeye yönelik bir yetenek geliştirmelerinin örneklerini vermektedir. Omurilik yaralanması sebebiyle, dışkılama ihtiyacının olup olmadığını hissedemeyen bireyler, zaman-beden ilişkisini yeniden düzenleyerek, zamanı kontrol altına almanın çeşitli teknikleri üzerinden (yeme içme ve dışkılama pratikleri

arasındaki zamanın hesaplanması, sonda kullanımı vb.), toplumsal utanç, kendini güçsüz hissetme, beden algısının bozulması gibi deneyimlere karŖı taktikler geliŖtirmektedirler (Seymour 2002). Dolayısıyla, zamanın deneyimi, beden deneyimlenme biçimine bağlıdır; bu nokta da homojen bir toplumsal deneyim olmanın ötesinde, bireysel bir anlam dünyasının sınırlılıkları çerçevesinde kendine yer açmaktadır. Bu bireysel deneyim alanları, zamanın yapılanmış, bölümlenmiş ve belirlenmiş yapısını aŖıp, onunla bedensel pratikler üzerinden kendi özgün bağını kurmaktadır. Kısaca, bedenlerin zamanı deneyimleme biçimleri, bedensel pratiğin kendisine eklenmektedir. Lyng (1990), uç uėraŖı (edgework)* ile ilgilenen bireylerin deneyimleri üzerinden, söz konusu pratiklerin özel bir anında, beden-zaman iliŖkisinin nasıl yeniden, farklı bir biçimde oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, pratiğin en kritik noktası (edge-uç) olarak düşünölen yere ulaŖan birey (en hızlı an, tırmanıŖın en zorlu yeri gibi) için risk, en yüksek düzeyine çıkar ve;

“... arka plan faktörler görüntüden çekilir ve algıları, uç’u aŖmada başarıyı ya da başarısızlığı belirleyen faktörlere doğru daralır. Bu zihinsel durumda uç uėraŖıcılar (edgeworker), yalnızca dıŖ çevresel faktörlere duyarsızlaŖmaz; aynı zamanda, alışılmış Ŗekildeki zaman akıŖını ölçme yeteneklerini de kaybederler. Zaman, ya çok hızlı ya da alışılmıŖtan çok daha yavaŖ geçebilmektedir: kaya tırmanıcıları, uçurumdaki uzun saatleri “sadece birkaç dakika” olarak algılamak, hava dahlıcaları 45 saniyelik serbest düşüŖü bir sonsuzluk olarak deneyimler” (Lyng 1990: 861).

Bedenin deneyimlerinin zamansallaŖtırılmasına, bunun üzerinden toplumsal yaŖamın düzenlenmesi ve kontrol edilmesine ek olarak zaman, kendisinin taşıyıcısı olduğu ve kendisini tanımlayan bilgi sistemleri üzerinden de bedene yönelik bir etkinin kaynağı

---

* Yüksek hızla motor sürmek, paraŖütle uçak ya da yüksek bir binadan atlamak, kaya tırmanıŖı gibi risk barındıran pratiklere iŖaret etmek için kullanılan bir kavram. Kavramın Türkçe çevirisi, yazarın kendisine aittir.

konumundadır. Zamanın bilgisi, bedenleri kapsamlı bir biçimde tanımlamakta, sınıflandırmakta ve düzenlemektedir. Henderson (2016: 16-19), tarihsel süreç içerisinde, zamanın farklı duraklarında, bedensel çirkinliğe ilişkin toplumsal anlayışlardan söz etmektedir. Örneğin 18. yüzyılda ABD’de bedensel biçim bozuklukları çirkinliğin bir göstergesi; çirkin bedensel görünüşün, bu bedene sahip olanın ‘çirkin’ iç dünyasını yansıttığı düşünülürken ve çirkin bedenler, kamusal alandan yasalar aracılığıyla dışlanırken; sakatlanma ve kemiklerin kırılmasına neden olan Çin kültüründeki ayak bağlama uygulamalarıyla Victoria dönemi korseleri, güzelliğin bedensel sembolleri olarak görülmekteydi. Bu bağlamda Henderson (2016), zamanın ve onun koridorlarındaki kültürel bağlamların; bedenlerin iyi - kötü, çirkin-güzel, Doğu-Batı, modern-ilkel ikilikleri temelinde örgütleniş, sınıflandırılış ve tasnif edilmesine dikkat çekerek aynı zamanda da zaman ve beden arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Benzer biçimde, cinsellik, haz, sağlık ve hastalık hem zamanın bilgisi tarafından (döneme ağırlığını koyan bilgi biçimi) hem de bazı açılardan zamana göre düzenlemektedir. Bu bağlamda, bir haz kaynağı olarak cinsellik ve söz konusu hazın doyurulmasının ‘kabul edilir’ ve ‘kabul edilemez’ biçimleri arasındaki ayrım, zamanın bilgisi tarafından gerçekleştirilmekte ve kontrol altında tutulmaktadır (Turner 1996). Bununla birlikte zamanın bilgisi, bedeni kontrol altında tutarken bunu yine zamanın kendisine başvurarak da yapabilmektedir. Örneğin Sohn (2006: 76), 19. yüzyılda, bedenin çıplaklığını düzenleyen dini, ahlaki ve kültürel kodların bir sonucu olarak, cinselliğin arasının ışıkla hiç iyi olmadığından söz etmektedir. Bedeni, tümüyle ifşa edecek bir ışık altında yaşanan cinsellik, edepsizlik, iffetsizlik, kirlilik, anormal cinselliğin ve günahın göstergesi olarak kodlanmıştır. Bu durum, cinselliğin günün daha karanlık saatleriyle sınırlandırılması anlamını taşımaktadır ve toplumsal zamanın beden deneyimleri üzerindeki etkisini açığa çıkarmaktadır.

Beden-Zaman İlişisini Teknolojik Gelişmeler Perspektifinden Değerlendirmek

Zaman ve beden arasındaki ilişki, farklı boyutlarda dönüşüme ve değişime uğramış, teknolojik gelişmelerin hızı dikkate alındığında, bu değişim hızla devam devam edeceği açıktır. Tıp, mikro cerrahi, kozmetik, iletişim gibi alanlardaki yüksek seviyedeki ilerlemeler, hem bedenin kendisinin ele alınma ve değerlendirilme biçimini dönüştürmüş hem de zaman-mekân bağının çözülmesini ve dolayısıyla bedensel deneyimlerin de bu bağı aşan bir nitelik kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, aşağıdaki tartışma, gözlemsel veriler eşliğinde, teknolojik gelişmelerle birlikte bedenin zamansallığına yönelik, olanak sınırları hızla genişleyen müdahaleler, bunun geç modernite çağındaki refleksif benlik inşasıyla olan ilişkisi ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin, beden-zaman bağı üzerindeki etkileri kapsamında yürütülmektedir.

Zaman-beden arasındaki ilişki ve teknolojik yeniliklerin bu ilişki üzerindeki yansımaları, farklı seviyelerde gözlemlenebilir. Bunlar arasında ilk ve hemen dikkat çeken, çizgisel bir zaman akışı ve bedenin biyolojik varlığı içerisindeki yaşlanma olgusudur. Tıbbi, teknolojik gelişmelerle ve bunların kültürel görüngüleri ile birlikte sosyolojik gündemin merkezine çekilen beden (Turner 1996: 21), tam da bu gelişmelerin bir sonucu olarak geç modern dönemde verili olandan, oynanabilir olana; sabit olandan, değiştirilebilir olana; katı olandan, akışkan olana doğru bir dönüşüm geçirmiştir ve geçirmeye de devam etmektedir. Featherstone'un da (1999:170) işaret ettiği gibi; tüketim kültürünün bedene dönük korumacı söylemi bedeni, kendini ifade etmenin ve hazzın bir aracı olarak merkeze çekerek; onun bozulması, çökmesi ve zayıf düşmesi durumuyla, çeşitli stratejileri kullanarak mücadele edilmesi gerekliliğini inşa etmektedir. Bu mücadele, zamanın beden üzerindeki etkisine yönelik bir direnci içermektedir. Bu direncin kaynağını, kronolojik yaşın sınırlarının aşılması; genç, orta ve ileri yaş

kategorilerinin dayandığı kültürel zeminin kayganlaşması, kronolojik yaşa kişisel, biyografik yaşın eklenmesi (bireyin kendi yaşına dönük olarak geliştirdiği anlatısı) gibi gelişmeler oluşturmaktadır (Featherstone vd. 1999). Bu bağlamda, yaşlanma sürecinin eşlik ettiği bedensel bozulma (çökme, deformasyon vb.), geç modern toplumun normatif fizikselliğinin öğeleri olan gençlik, zindelik ve güzellik karşısında ötelenir ve geciktirilir. İdealize edilen genç görünüm (Timurturkan vd. 2018), bedenin geleneksel zaman deneyimleri üzerindeki teknolojik oynamalarla mümkün hâle gelmekte; estetik cerrahi, kozmetik, anti-aging uygulamaları, diyet ve egzersizler gibi pratikler de bedenin biyolojik zaman deneyimini derinden etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, bedenin biyolojik ritmi, kendi akışına bırakılmamakta ve mümkün olduğunca uzatılmaktadır. Bir kozmetik markasının reklam filminde (Neutrogena), cilt kırışıklıklarının yaşlanmayla ilgisi olmadığı; bozulan hücre yapısıyla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Tüketim kültürünün, yaşlanma karşıtı gençlik ideale ilişkin bir pazar stratejisi olmanın yanında bu söylem, geç modern toplum formasyonunda beden-zaman ilişkisinin doğasına işaret ettiği için önemlidir. Burada, zaman-beden ilişkisi hafifletilmekte ve “doğru” müdahalelerin, zamanın beden üzerindeki yıpratıcı etkisinin yavaşatabileceği bilgisi ön plana çıkmaktadır. Tüm bu müdahaleler, elbette ilerleyen zamanla birlikte bedensel fonksiyonlarda ve görünüşte gerçekleşen değişikliklerin biyolojik gerçekliğini yadsımadan, geleneksel yaşam döngüsü anlayışının gücünü kaybetmesiyle ve kronolojik yaşın, yavaşlama, çökme, geri çekilme gibi sonuçlarla doğrudan bağlantısı kalmamasıyla ilintilidir. Bedenin, salt biyolojik zamanın alanına ait bir varlık olmaktan ziyade, yaştan bir bakıma yarı-bağımsız bir proje olarak ele alınarak kültürel alana taşınması ve bedene ilişkin gençlik, dinamizm ve aktif tüketim idealleri etrafında üretilen söylemler, refleksif bir beden inşasını beraberinde getirmektedir.

Modern ve geç modern dönemde bedenın, kimlik ve benlikle kurulmuş olan sıkı ilişkisi, onun refleksif (sürekli kendine dönük) bir biçimde gözlemlenmesini, denetlenmesini, dinlenmesini ve ihtiyaç anında yapılacak, çok çeşitli müdahaleleri gerekli kılmaktadır (Giddens 2014). Başka bir ifadeyle, bireysel kimlik inşasının bu refleksivitesi, yüksek seviyede bedensellik içeren bir çabadır çünkü bedenın, zamanla ilişki içerisinde denetimde ve kontrol altında tutulmasını gerektirir. Kimliğin refleksif inşasının, zamandan kopuk bir biçimde gerçekleşmesi olanaksızdır; şimdi, geçmiş ve gelecek arasında kurulan, sürekli olarak yinelenmesi ve canlı tutulması gereken bir etkileşimin zorunluluğu söz konusudur. Giddens’a göre (2014), refleksif bir kimlik inşası, duygular, düşünceler, istekler ve bedene yönelik güçlü bir farkındalığı gerektirmektedir. Birey, şimdi içinde kendini nasıl hissettiğine, ne istediğine yönelik sorular sorar ve bu denetim; şimdiyi, geçmişe ve geleceğe bağlar. Dolayısıyla söz konusu bu farklı zaman kiplerinin deneyimi, boşlukta salınmaz, bundan ziyade; sürekli olarak birbirine eklenilerek bir “pasaj” oluştururlar (Mead 1929: 236). Pasajın farklı evrelerinin etkileşimsel düzenini Mead (1929: 236-237) şu şekilde aktarmaktadır:

“Hareket eden bir bedenın hali hazırda ki konumu, ondan önce olan tarafından belirlenir. Süreklilik, deneyimdeki pasaja bir ön koşul olarak dâhil edilir... Şeylerin olma ve tezahür etme düzeni, olacak ve tezahür edecek olanı koşullandırır.”

Mead (1929), eyleme yön veren zaman deneyiminin genel görünümünü vermek için bunları ifade etmiş olsa da; bu görünüm, geç modern dönemin refleksif kimlik inşasının mantığına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, kısaca birey, geçmişten gelen, şimdiyi delen ve geleceğe yönelen bir kimliğin, sürekli yinelenen bir devinimi içindedir. Bu devinimi Giddens (2014: 99), “otobiyografik düşünme” olarak kavramsallaştırmaktadır ve bu,

“... kişinin kendi hakkında tutarlı bir düşünce geliştirmesi, geçmişin tutsaklığından kurtulmanın ve kendini geleceğe açmanın temel aracıdır. Otobiyografinin yazarı, hem mümkün olduğu kadar geriye, ilk çocukluk dönemine dönmeye hem de geleceği içeren potansiyel gelişme çizgileri oluşturmaya yönelir.”

Bu, Giddens’in (2014) dikkat çektiği gibi; basit bir geçmişe bakma girişimi değil; geçmiş, şimdinin perspektifinden, arzu edilen gelecek amaçları izleyerek yeniden yazma eylemidir. Şimdinin denetiminin sonucu olarak ortaya çıkan ve gelecekteki hedeflerle uyumlu hale getirilme amacını taşıyan geçmiş ‘sorunların’ düzeltilmesi ve/veya onarılması söz konusudur. Bu, geçmiş ve gelecekle bağlantısı hiç kopmaması gereken şimdinin tutarlı inşası, geç modern dönemin refleksif mantığını oluşturmaktadır. Geç modern dönemde birey, söz edilen üç farklı zaman kipi (geçmiş-şimdi-gelecek) arasında tutarlılığın barındığı bir benlik inşa etme sorumluluğuyla karşı karşıdır. Bauman’ın da (2018: 32) işaret ettiği gibi; akışkanlığın hâkim olduğu, tanıklık edilen modernite içinde bireyler, kendilerine ilişkin bir yaşam örüntüsü kurmanın yükü altındadırlar. Bu örüntü, sürekli değişen koşullar, beklentiler ve dış etkilere bağlı olarak, kolayca biçim değiştirebilmek için akışkan bir formda olmalıdır. Bunun sonucu olarak; sürekli dikkatli olmak, kendine ve dışa dönük kesintisiz bir gözlem ve devamlı bir çaba akışkan modernite içindeki bireyin bir zorunluluğu hâlini almaktadır. Bu süreç, bireyin kendi yaşam tarzına eklemlendiği seçimlerini ve kararlarını içeren bir “yaşam politikası”nın hareket geçirilmesini gerekli kılmaktadır (Giddens 2014: 267). Giddens (2014: 268), yaşam politikalarının gündeminin ağırlıklı olarak bireysel kimlikle ilişkili konularla ilintili olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda bireyler, bireysel kimliklerinin inşasına ilişkin yürütmesi gereken bir politikayla baş başadır. Bireysel kimlikse günümüz geç modern toplumlarında “refleksif bir başarıdır”.

Bedeni, refleksif bir kimlik inşasında ayrı düşünmek mümkün değildir. Benliğin inşasının hiç bitmeyen süreci içerisinde beden, sürekli

olarak oynanan, değiştirilen, elde edilen, yeniden elde edilen, devamlı düzenlenen bir merkezdir. Beden, benliğe işaret eden performatif, akışkan bir referans kaynağı (Boyne 2005: 211-212) ve refleksif bir tasarım alanıdır (Giddens 2014: 271). Bu bağlamda beden, verili değil; sürekli yeniden yapılandırılan bir benlik kaynağını teşkil etmektedir. Bedenin devamlı yapılandırılan ve yeniden yapılandırılan konumu dikkate alındığında, refleksivite ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler arasındaki ilişki netlik kazanmaktadır. Bauman'ın (2018) akışkan modernite, Giddens'in (2014) geç modern dönem olarak tanımladığı toplumsal formasyonun refleksif mantığının, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medyanın mantığıyla örtüştüğü ve kimliğin refleksif inşasının önemli bir aracı haline geldiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda beden, kendini çevreleyen çok yönlü toplumsal ilişkilere, etkileşimlere ve bilgilere açıktır; tüm bunlara bağlı olarak da refleksif bir yaşam politikasının uygulama alanıdır. Giddens'in da (2014: 272) dikkat çektiği gibi, fazla sayıda diyet, spor, egzersiz, cinsellik, dış görünüş ve sağlığa ilişkin bilginin dolaşımında olması, geç modern dönemin refleksif doğasının bir göstergesi niteliğindedir ve söz konusu alanlara ilişkin üretilen bilgiyle karşılaşılması, bugün büyük oranda sosyal medya araçları dolayımıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, hem sosyal medyanın sunduğu içeriklerin kendisi hem de bireyin kendi kişisel tarihi içerisinde dolaşımının hızlı ve kolay bir biçimde gerçekleşmesi olanaklılığı, refleksif bir benlik inşası rejiminin yansımasının bir sonucu olarak okunabilir. Kişisel bir tarihin enformatik bir biçimde inşa edildiği, geçmişin kaydedildiği ve aynı zamanda da yaşam tarzlarına ilişkin üretilen çok sayıda bilginin dolaşımında olduğu Facebook ve Instagram örnek olarak değerlendirildiğinde, her iki sosyal medya aracının da refleksif bir algoritmayı taşıdıkları ileri sürülebilir. Geriye dönük hatırlatmalar, bunun en bariz örneğini teşkil eder. Bir sosyal medya aracında bulunan kişisel bir tarih, artık unutulmuş ya da unutulmaya mahkûm bir geçmiş değil; sürekli geri dönülebilen, şimdinin

perspektifinden değerlendirilebilen, aynı zamanda Ŗimdiye de etki eden ve gelecekteki hedeflerin belirlenmesine katkısı olan, refleksif benlik inŖasının veri tabanı niteliğindedir. Buradan değerlendirildiğinde, refleksif bir kimlik inŖasının önemli bir unsuru olarak zaman, beden ve iletiŖim teknolojileri arasındaki iliŖki yeni bir boyut kazanmaktadır.

Enformasyon Teknolojilerindeki GeliŖmelerin Zaman-Beden EtkileŖimi Üzerine Etkisi

Giddens (1994: 23), modern dönemde zamanın uzamdan ayrılması dūŖuncesiyle; artık uzamın zamanın belirleyicisi olmadığını anlatmaktadır. Bu dūŖünceye göre, uzamın zamandan kopuŖu ya da zamanın uzam içinden ıkıŖı; modern dönemdeki toplumsal etkileŖimin ve mekânın örgütleniŖinin özgün niteliğine iŖaret etmektedir. Modern öncesi toplumlarda, toplumsalın uzamsal boyutu, mevcudiyet ve aynı zamanın paylaŖımı içinde ortaya çıkan yerel toplumsal etkinlikler ve etkileŖimlerle belirlenmektedir. Modernlikle birlikte toplumsal uzam, artık yüz yüze etkileŖimlerle ve mevcudiyetle sınırlı değildir. Zamandan arınmıŖ modern uzam, orada olmayanla kurulan iliŖkileri kapsayacak biçimde geniŖlemiŖtir.

Zamanın uzamla olan bağının kopuŖu, enformasyon teknolojilerindeki geliŖmelerle çok daha derinleŖmektedir. Toplumsal mekân, hâlâ karŖılıklı mevcudiyete dayalı etkileŖimlerin sahnesi olmayı sürdürse de; orada olmayanla etkileŖim, bugünün yüksek teknolojiyle donatılmıŖ medya araçları dolayımıyla, hiç olmadığı kadar büyük bir yoğunluk kazanmaktadır. Orada olmayanla iletiŖim, mektuplaŖma gibi geleneksel yöntemlerle de sağlanabilmekteydi. Ancak zaman, iletiŖimin kendisi için hâlâ önemli bir unsurdu-mektubun yazılıŖı, gönderiliŖi, karŖı tarafa ulaŖması için gerekli olan süre ve aynı yolla geri dönüŖü gibi. Enformasyon ağında, orada olmayanla girilen iletiŖim için gerekli olan zaman, o kadar daralmıŖtır ki; uzak mekânlar birbirine temas

edecek kadar yakınlaşmıştır (E-posta, görüntülü arama, sesli mesaj, ses kaydı gönderme vb.).

Zaman ve mekân arasındaki açılan mesafenin bugün en belirgin örneklerinden biri, sanal gerçeklik olgusudur. Sanal gerçeklik, bilgisayar ve özel üretilmiş gözlükler gibi araçlar vasıtasıyla, belirli bir ortamda olma deneyimini sunan, üç boyutlu, gerçekliğin taklididir (Kaleci vd. 2017: 670). Sanal gerçeklik içinde, kullanıcı bir avatar, çevre ve onun içindeki nesnelere de bütünüyle bilgisayar üretimi olarak varlık göstermektedirler (Yim vd. 2019). Kullanıcısına, bilgisayar ortamında yaratılmış bir dünya içinde var olma deneyimini sunan sanal gerçeklik, Murray ve Sixsmith'in (1999: 316) tanımıyla; "...gerçek zamanlı etkileşim ve keşif sunan sanal ortamlar oluşturmak için üç boyutlu bilgisayar teknolojisi kullanımına" işaret etmektedir. Söz konusu bir zaman diliminin gerçekliğinde var olmayanın bedensel deneyimi olarak tanımlanabilir olan sanal gerçeklik, tam da deneyimin konusunu teşkil edenin, gerçekliğinin zamansallığında bulunmayışından dolayı, zamanın sınırlarını altüst edici bir etkiye sahiptir. Bu deneyim esnasında zamanın, somut gerçeklikle bağı kopar ve zaman buharlaşır. Böylesi gerçeklik içinde, bedensel olanın deneyimleri etrafındaki sınırlılıklar da ortadan kalkmaktadır. Gerçekliğin sanallaştırılmış versiyonu üzerinden beden, gidemediği yerlere gidebilir, deneyimlemediği heyecanları ve korkuları duyumsayabilir. Sanal gerçeklik, televizyon izlemek ya da radyo dinlemekten oldukça farklı olarak; duyuların uyarılması ve çevrelenmesi üzerinden, bambaşka bir cisimleşme ve beden deneyimini olanaklı kılmaktadır (Murray vd. 1999: 319; Biocca vd. 1995: 17). Zaman ve mekân, bedensel deneyimin sınırlarını belirleyen iki önemli unsur teşkil etmekle birlikte; sanal gerçeklikle beraber, bedenün uzam ve zamanla olan ilişkisi ve bağı başka bir forma dönüşmüş; bedenün fenomenolojik konumu da bundan derinden etkilenmiştir. Biocca ve Levy (1995: 18, Popper vd. 1977'den) Popper'a referansla, insan eylemine ilişkin olarak üç dünya ayrımından

söz etmektedir: ilk dünya, fiziki nesnelere oluŖan dünya; ikinci dünya, biliŖsel durumların, aklın dünyası; üçüncü bir dünya ise, düşünce ürettiklerinin, insan zekâsının ürünlerinin dünyasıdır. Bu üç dünya, sürekli olarak birbiriyle iliŖki ve etkileŖim içindedir ancak sanal gerçekliğin inŖası, bu etkileŖimin doğasını dönüŖtürmüŖtür. Sanal gerçeklikle birlikte, birinci dünyanın etkileŖim alanında olan beden, sayılardan oluŖan üçüncü dünyanın içine girmiŖtir ve deneyim ve etkileŖim alanının sınırı, fizik; yani birinci dünyayı aŖmıŖtır. Biocca ve Levy'nin (1995: 18) ifadesiyle; "birinci doğal dünyanın sesi kısılmıŖ; hisler ve *duyular*, aklımızın yaratımları içine gömülmüŖtür".

Gerçekliğin sanal ortamda taklit ediliŖi, bunun bedensel deneyimler ve zaman arasındaki iliŖki üzerine olan yansımalarını çeŖitli ampirik örnekler üzerinden okumak mümkündür. Sanal gerçeklik bedene yönelik bir risk barındırmadığından dolayı; gerçeklikte hata götürmeyecek iŖlemlerin riskten arındırılmıŖ bir uygulama alanını teŖkil etmektedir. Örneğin hekimler, riskli ameliyatları sanal bedenler üzerinde gerçekleŖtirerek; gerçeklikte ortaya çıkabilecek riskleri en aza indirebilirler (Kaleci vd. 2017: 671). İŖlevsel çıktıları bir yana, burada dikkat çeken, zamanın deneyimle olan gevŖeyen bağıdır. Söz konusu deneyimde, zaman deneyime hükmetmez; bundan ziyade zamana yönünü veren, deneyimin kendisidir. Eylemin geri alınabilirliği ve tekrar edilebilirliği, beden-zaman arasındaki iliŖkinin kazandığı yeni boyutun altını çizmektedir.

Gerçekliğin üç boyutlu bir taklidi olan sanal gerçeklikten, gerçekliğin kendisine eklenerek oluŖturulan artırılmıŖ gerçeklik de deneyimin zaman ve mekânla olan iliŖkisini derinden etkilemektedir. Her ne kadar artırılmıŖ gerçeklik bir sanal gerçeklik türü olsa da bir takım farklar söz konusudur. Yukarıda da söz edildiği gibi sanal gerçeklik tamamen bilgisayar ortamında üretilmiŖ, gerçekliğin yerine geçen sentetik bir dünyadır. Sanal gerçeklik içinde gerçek dünya yok olur ve dolayısıyla deneyim gerçek dünyadan tamamen koparılır.

Bununla birlikte, artırılmış gerçeklik, gerçekliğin yerine geçmekten ziyade; onun üzerine bindirilerek, ona eklemeler yapılarak, sanal ve gerçek nesnelere aynı uzamda, aynı anda var olmasıyla inşa edilir ve artırılmış gerçekliğin deneyimleyicisine, gerçek dünyanın sınırları içerisinde sanal nesnelere görünür hâle gelir (Azuma 1997; Yim vd. 2019). Artırılmış gerçeklik dolayısıyla, belirli bir an içinde orada olmayanın somutlaşmamış deneyimi söz konusu olmaktadır. Gerçekliğin içinden taşan, somut ve gerçek olmayan, ancak bir o kadar da kendini gerçekliğin kendisine eklemleyebilen gerçekliğin bu versiyonu, o anda yan yana bulunmayan bir file fotoğraf çekme ya da evden dışarı çıkmaksızın yüze en uygun gözlüğü seçme deneyimine kapı aralamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak zamanın, bedensel deneyimin katı değil, akışkan bir unsur haline geldiği ifade edilebilir. Bu akışkanlık, hem zamanın mekândan ayrılışında hem de zamanın etkilerinin deneyimlenmesinin, zamanın kendisinden kopuşunda gözlemlenebilir. FaceApp uygulaması, bunun en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bir tür yapay zekânın çalıştırılması sonucunda bireyler, imaj düzeyinde kendilerinin daha genç bir görüntüsüne sahip olabiliyorlar, yaşlandıklarında nasıl görüneceklerini de deneyimleyebilmektedirler. Bunun da ötesinde, daha büyük etik problemleri gündeme getiren Deepfake, kişilerin gerçekçi bir şekilde bir diğerinin yerine geçmesini sağlayarak, yerine geçilen kişinin aslında hiç yapmadıklarını yapılmış gibi gösteren videoların üretimini olanaklı kılmaktadır (What do we do about deepfake video?, tarih yok). Bu, hem zaman ve deneyim arasındaki alanı muğlaklaştırırken ve mekân-zaman-pratik ilişkisini parçalarken, aynı zamanda bireyin reflektif benlik deneyiminin de yeni bir boyuta taşındığını göstermektedir.

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin olanaklı kıldığı pratik çıktılar ve uygulama alanları çeşitlilik göstermektedir. Beden imajındaki zedelenmelerin, bunun birlikte ortaya çıkan yeme-içme bozukluklarının ve anoreksiya nervozanın sanal gerçeklik

ortamında yaratılan sanal bedenle tedavi edilmesi (Serino vd. 2018); eğlence, tıp, ordu ve sanayi gibi alanlardaki ve (Azuma 1997) ve tüketim bağlamında dönüşen yeni alışveriş eğilimleri kapsamındaki kullanımı (Yim vd. 2019; Kim vd. 2008) bu alanlardan bazılarını teşkil etmektedir. Bütün bu pratik çeşitliliğin anlattığı, beden-uzam-zaman arasındaki ilişkiyi bir arada tutan bağların ve bu üçünü birbirine yakınlaştıran ve birbirine bağlayan gücün, zayıflamak değilse bile; biçim değiştirdiğidir. Bununla birlikte, enformasyon teknolojilerindeki tüm bu gelişmeler, beden-zaman-uzam arasındaki ilişkiyi etkilediği gibi; benliğin refleksif deneyimini, eklediği farklı katmanlarla hem derinleştirmekte hem de refleksif deneyimin sınırlarını genişletmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, zaman ve beden arasındaki ilişkiyi, geniş bir perspektiften, zamanın bedenlerinden okumak mümkündür. Bu ilişkinin doğası, tarihsel süreç içerisinde dönüşüm gösterir. Bu bağlamda, bedensel özellikler, pratikler, bu pratiklerin düzenlenişi, bunların toplumsal hiyerarşi içerisindeki konumu ve toplumsal deneyimin anlamı, zamanın söylemsel repertuarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, bedensel deneyimin zamanla olan ilişkisi geç modern toplumda, hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Geç modern döneminin muğlak zemininde refleksif bir sürecin içine dâhil edilen ve yüksek seviyede beden üzerinden tanımlanan benlik, zamandan koparılamaz bir konuma gelmiştir. Zaman, refleksif benlik ve kimlik rejimine sıkı bir şekilde eklemlenerek; sürekli denetlenen, kontrol edilen ve yeniden düzenlenen akışkan bir hâl almıştır.

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, zamanın deneyimlenmesini derinden ve çok yönlü bir biçimde etkilemiştir. Bu gelişmeler, zaman-mekân-beden arasındaki ilişkiyi temelden sarsarken; beden üzerinden inşa edilen benlik stratejilerini de dönüşüme

uğratmıştır. Bütün bunlara, sosyal medya araçlarının sağladığı olanaklar da eklendiğinde, zaman-beden ve bireysel kimlik arasındaki ilişki daha da girift bir hâl almakta ve bireylerin zamanla olan etkileşimleri bağlamında, hem diğerlerinin hem de kendilerinin kişisel tarihleriyle kurdukları ilişki, süreklilik ve hız kazanmaktadır. Söz konusu enformatik gelişmeler, zaman içerisinde hareket etmeyi olanaklı kılarak, onun mekâna olan bağıını büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Elbette, zaman içerisindeki hareketlilik, zamanda yolculuk yapmak ve zamanın zaten geçmiş olan kısmına müdahalenin olanaklılığına işaret etmemektedir. Bundan ziyade, burada söz konusu edilen, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, refleksif bir algoritmayla işleyerek, bireyin zaman tünelineki görsellikle donatılmış zihinsel yolculuğunu hızlandırdığıdır. Nitekim yeni medya araçlarının, geçmişin depolanması, hatırlatılması ve diğerleriyle paylaşılması gibi pek çok özelliğinin bunun bir örneğini teşkil ettiği ileri sürülebilir.

Kaynaklar

Adam, Barbara (1990). *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Azuma, Ronald T. (1997). “A Survey of Augmented Reality”. *Presence*, C. 6, S. 4, s. 355-385.

Bauman, Zygmunt (2018). *Akışkan Modernite*. İstanbul: Can Yayınları.

Biocca, Frank ve Mark R. Levy (1995). “Virtual Reality as a Communication System”. *Communication in the Age of Virtual Reality*, Ed: Frank Biocca ve Mark R. Levy, Hove: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, s. 15-33.

Boyne, Roy (2005). “Citation and Subjectivity: Towards a Return of the Embodied Will”. *Body Modification*, Ed: Mike Featherstone, London: Sage Publications, s. 209-225.

Coleman, Roy (2005). “Surveillance in the city: Primary definition and urban spatial order”. *Crime Media Culture*, C. 1, S. 2, s. 131-148.

Elias, Norbert. (2000). *Zaman Üzerine*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Featherstone, Mike (1999). “The Body in Cosumer Culture”. *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Ed: Mike Featherstone vd., London: Sage Publications, s. 170-197.

Featherstone, Mike ve Mike Hepworth (1999). “The Mask of Ageing and the Postmodern Life Course”. *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Ed: Mike Featherstone vd., London: Sage Publications, s. 371-390.

Foucault, Michel (2006). *Hapishanenin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Giddens, Anthony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

_____ (2014). *Modernite ve Bireysel - Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Henderson, Gretchen E. (2016). *Çirkinliğin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Kaleci, Devkan vd. (2017). “Üç Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarındaki Deneyimlere İlişkin Kullanıcı Görüşleri”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, s. 669-689.

Kim, Jiyeon ve Sandra Forsythe (2008). “Adoption of Virtual Try-on Technology for Online Apparel Shopping”. *Journal of Interactive Marketing*, C. 22, S. 2, s. 45-59.

Lyng, Stephen (1990). “Edgework: A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking”. *American Journal of Sociology*, C. 95, S. 4, s. 851-886.

Mead, George Herbert (1929). “The Nature of the Past”. *Essays in Honor of John Dewey*, Ed: John Coss, New York: Henry Holt & Co, s. 235-242.

Murray, Craig D. ve Judith Sixsmith (1999). “The Corporeal Body in Virtual Reality”. *Body, Self, and Technology*, C. 27, S. 3, s. 315-343.

Rey, P. J. (2012). “Alienation, Exploitation, and Social Media”. *American Behavioral Scientist*, C. 56, S. 4, s. 399-420.

Serino, Silvia vd. (2018). “From Avatars to Body Swapping: The Use of Virtual Reality for Assessing and Treating Body-Size Distortion in Individuals with Anorexia”. *Journal of Clinical Psychology*, C. 75, S. 2, s. 313-322.

Sohn, A. M. (2006). “Cinsiyetli Beden”. *Bedenin Tarihi 3*, Ed: Alain Corbin vd., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 75-105.

Timurturkan, Meral ve Gönül Demez (2018). “Bir Toplumsal İktidar Alanı Olarak Beden ve “Yaşlanan Bedenin” Yeniden İnşası”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 441-456.

Turner, Bryan (1996). *The Body & Society*. London: Sage Publications.

Wishnitzer, Avner (2010). “‘Our Time’: On The Durability of The *Alaturka* Hour System in The Late Ottoman Empire”. *International Journal of Turkish Studies*, C. 16 S. 1 & 2, s. 47-69.

Yim, Mark Yi-Cheon ve Sun-Young Park (2019). “‘I am not satisfied with my body, so I like augmented reality (AR)’: Consumer responses to AR-based product presentations”. *Journal of Business Research*, C. 100, s. 581-589.

<https://www.theguardian.com/technology/2019/jun/23/what-do-we-do-about-deepfake-video-ai-facebook> (Erişim Tarihi: 01.08. 2019)

EXTENDED ABSTRACT

The measurement, calculation, mean, and thus experience of time, in terms of historicity, differ within the different periods of time. The body, in where experience is being embodied, has always close relationship with time. The relation between the body and time sprawls on a large area that is from the discipline of the bodily practices through time to the significance of time in construction of self, and to the transformation of the connection between the body-time-space.

Time takes place at the intersection of the body, nature, and social. In that context, although time was being calculated, sorted, quantified, and organized in the periods of pre-modern, modern and late modern, its role at this intersectionality relatively has not changed. Time has its aspects of biological, natural, and cultural that are interlocked in some ways and it works as a both linear and circular, intangible measurement tool determining individuals' experiences of birth, growth, and death, the ordering of seasonal cycles, of the important and sacred etc. Thus, social time is at stake while arguing about time. It impinges on, determines, organizes, and disciplines the multiple aspects of social practices while it is being constructed by society. In this sense, the bodily qualities, practices, organizations of these practices, the places of these practices within the social hierarchy, and the meaning of the social practices might be differing depending upon the discursive repertory of a given time.

The social experiences and performances of the body take place within a context, space, and time. It has been considered that these three dimensions of the bodily activities and experiences intertwine with each other. Along with space, time is articulated to the body in different aspects: firstly, as pointed, the performances of the body occur in a specific time; secondly, time itself constitutes a source for the bodily activities; and finally, connected to second, it is the bearer of the knowledge that has the influences upon the way the body is being conceived and the way it performs.

This article, focusing upon the multifaceted relationship between time and the body, argues how body is being regulated by time; how time creates its own bodies that are under the influence of the knowledge produced by a given period of time; and how different bodies can be experiencing the exactly same time in a completely different ways (e.g. disabled bodies). In addition, the study, taking the technological advancement into account, traces the changes effecting the aforementioned body-time-space link resulted in liquefaction of time and dissolution of the bond between time and space.

Self that is involved in a process of reflexivity and identified highly through the body on the ambiguous ground of late modernity has come to a position where self

cannot be separated from time. Time, being articulated tightly to reflexive self and identity regime, has become a liquid entity that is being permanently monitored and controlled. In the light of these arguments, the article also seeks to indicate how the construction of self-identity in late modernity - which is a reflexive process that compels the individuals to have a perpetual gaze turning to herself - is related to time, and how new communication technologies is being configured by the algorithm that overlaps with the reflexive logic of late modernity.